

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы
ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

AL-FARABI KAZAKH
NATIONAL UNIVERSITY

ХАБАРШЫ

ФИЛОЛОГИЯ СЕРИЯСЫ

ВЕСТНИК

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ

BULLETIN

PHILOLOGY SERIES

6(158) 2015

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Раздел 1 Әдебиеттану Литературоведение

<i>Кибальник С.А.</i>	
Специфика философского интертекста в романе Ф.М. Достоевского «Идиот»	4
<i>Ашимханова С.А.</i>	
Концепция характера в пьесе Артура Миллера «Последний янки».....	10
<i>Бисенбаев П.</i>	
Шығыс халықтары әдебиетіндегі ортақ сарындар	16
<i>Дәрібайұлы С.</i>	
Ақын-жыраулар поэзиясындағы дін негіздері	22
<i>Дәдебаев Ж.Д., Мұсалы Л.Ж.</i>	
Ш. Мұртазаның «Қызыл жебе» романындағы көркемдік шындық.....	28
<i>Есембеков Т.У., Солтанаева Е.М.</i>	
Поэтические функции персонажей без «орнаментума» в поздней прозе О. Бокеева	34
<i>Жаксылыков А.Ж.</i>	
Предтечи слова в поэтической культуре жырау	40
<i>Жанабаев К., Ақбердикызы У.</i>	
«Устная теория» Парри-Лорда: позитивная критика	52
<i>Жанұзақова К.Т., Үсебея Б.</i>	
Алтын Орда дәүірі әдебиетіндегі кисса-дастандар және «Хұсрау Шырын» дастаны	58
<i>Кулумбетова А.Е., Джусунисова А.А.</i>	
Экзистенциальное изображение темы любви как страдания в стихотворении «Когда читала ты мучительные строки...» А.А. Фета.....	64
<i>Отарбаева Ф.Н.</i>	
О. Бекейдің «Сайтан көпір» повесіндегі мифтік танымның көркемдік-идеялық қызметі	70
<i>Салханова Ж.Х.</i>	
Особенности жанра трилогии в творчестве И.П.Шухова.....	76
<i>Сарсекеева Н.К., Таттимбетова Ж.О.</i>	
Философско-нравственные основы личности в творчестве А.И. Солженицына	82
<i>Шортанбаев Ш.А.</i>	
Қылыш кезеңінде көркем шежіресі.....	88

2-бөлім Раздел 2 Тіл білімі Языкознание

<i>Oktay Cetin</i>	
Meaning of some turkish idioms that contain the name of Allah	94
<i>Әлкебаева Да.А.</i>	
Функциональды грамматиканың негізгі ұғымы – категориялық жағдаят туралы.....	100
<i>Айсұлтанова Қ.Ә., Алиярова Л.М.</i>	
Қазақ тіліндегі терминжасам мәселелері.....	106
<i>Байтұрова А.Н.</i>	
Сравнительная характеристика согласных фонем <i>l</i> (л), <i>m</i> (м), <i>n</i> (н) в казахском, турецком и узбекском языках	112
<i>Боранбаев С.Р.</i>	
Тілдік жүйенің ареалдық ерекшеліктері мен ортақ белгілерін айқындаудағы ортатүркі жазба ескерткіштерінің рөлі	116
<i>Дарменқұлова Р.Н., Доскеева Б.Ж.</i>	
Сөз тіркесінде жүйесінің қалыптасуы және оның нормалық сипатты.....	122
<i>Yegizbaeva N.Zh., Esimova Zh.D., Bekisheva R.M.</i>	
Anthropocentrism as a new direction of modern linguistic paradigm.....	128

Әмбеттердің мемлекеттік мәдениеттегі орталық
жарнамасынан берілген мәдениеттегі орталық
жарнамалардың номинацияларынан

ӘОЖ 821.512.122.09

Алғашқы мөдениеттегі орталық жарнама
жарнамасынан берілген мәдениеттегі орталық
жарнамалардың номинацияларынан

АҚЫН-ЖЫРАУЛАР ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ДІН НЕГІЗДЕРІ

Мемлекеттік мәдениеттегі орталық
жарнамасынан берілген мәдениеттегі орталық
жарнамалардың номинацияларынан

Дәрібайұлы С.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
доценті, ф. г. к., Алматы қ., Қазақстан,
e-mail: samal.daribaev@mail.ru

Он сегіз мың ғаламның жаратылуы туралы пайымдаулар ақын-жыраулардың Құран аяттарына терең түсініп тәспірлегенін көрсетеді. Діни тақырыптағы өлең-толғауларында олар өз тыңдаушысын алдымен «бізді кім жаратты?», «не үшін жаратты?», «жаратылысымыздың мақсаты неде?» деген сауалдарға жауап іздеуге шақырады.

Алла Тағала алдымен барлық дүниенің бастауы болған тіршілік нұрын жаратып, «Нұр» сүресін де түсірген. Нұр шапагаты ақын-жыраулардың терме-толғауларында жүйелі түрде баяндалған. Мысалы, ислам дінінің тарихы туралы тереңнен толғап, оралымды ой айтқан азұлы ақынның бірі Орынбай Бертағыұлы «Адамның жаратылуы туралы» атты толғауында жаратылыс құдіретінің бастауына баланған нұр сипатын жыр жолдарымен былайша кестелейді:

Әуел бастан жаралмақ нұрдан керек
Нұр болып дүние жүзі тұрған екен.
Неден сені жаратайын дегенінде,
Нұр ықтияр топыракты қылған екен [1, 288-289].

Нұр-шапагат – адамзаттың асыл тәжі болған Алланың соңғы елшісі Мұхаммедке (ғ.с.) нығмет етілген. Барша бастауға негіз болған нұрдың Мұхаммедед (ғ.с.) пайғамбарға ғана тиесілі ұлы нығмет етілген баянын Мәшіүр Жүсіп өлеңмен төмендегіше таратады:

Кім білер әуел ахыр хактың сырын,
Нерсе жоқ бір өзінен басқа бұрын.
Ғаламға өзін заһар қылмақ үшін,
Жаратты Мұхаммедтің әуел нұрын [2, 119].

Шерлі жылдардың шежіресін тарқатқан Шернияз ақын да «Сөйлейін сөзді термелеп» деп аталағын шығармасында тыңдарманың дүниенің ғажап сырларынан ғибраг алуға шақырған болатын. Ақын:

Ай, жігіттер, жігіттер,
Жердің жүзін карасан,
Мұнша неге кен болған?

Жеті мүші деңеміз.
Бір-біріне тен болған.
Төрт аякты айуандар
Неге адамнан кем болған?
Жарық үшін күн болған,
Тыным үшін түн болған.
Тамашалап қарасаң,
Ай мен жұлдызы, күндіз, түн,
Орман, тоғай, от пен су,
Таң-тамаша кім қылған?
Құрт-құмырсқа, ұшқан құс
Бұ да басқа түр болған [3, 195] –

деп жер басқан жұмыр басты пенде әрқашан қаперінде ұстап, ойлануы тиіс тұжырым жасайды. Жыр шумақтарының соңына сауал сала отырып, ғажап жаратылыстың барлығы бір Алла құдіретімен болғанын танытуды мақсат еткен Шернияз шайырдың да қасиетті Кітаптың Қасас сүресінің 71-73 аяттарында баяндалған: «Мұхаммед (ғ.с.) оларға: «Көрдіндер ме, егер Алла (Т.) сендерге киямет күніне дейін ұдайы қараңғы қылса, Алладан басқа сендерге жарық келтіретін тәнір кім? Естімейсіндер ме?», – де. «Көрдіндер ме, егер Алла (Т.) сендерге киямет күніне дейін ұдайы күндіз қылса, Алладан басқа сендерге тынығатын түн келтіретін тәнір кім, көз салмайсыңдар ма?», – де. Алла, сендерге өз мархаметінен түнді тынығу, күндізді кеңшілігін (ризық) іздеулерін үшін жаратты. Әрине, шүкірлік етерсіндер» деген жолдарды тәспірлегені анық. Ақын тіршіліктең тыныс алар әр сәттің салауатын Аллага ғана бағыштай отырып, нығыметтеріне шүкіршілік жасауға шақырады.

Алладан түскен сүрелердің сырын Сыр сүлейлері жыр сүйер жамагатқа жүректі тебірентер әуезді мақамдарымен жеткізіп отырды. Жыр дариясында діни-философиялық тұжырымдарымен дараланған Нұртұган Кенжеғұлұлының кесек ойларына да қасиетті Құран Кәрімнің жаратылыс туралы аяттары арқау болғанын аңғарамыз. Раббыныздың құдіретімен болған жаратылыс сырын шайыр:

Аспан, жер, адам, айуан, түрлі шебің
Кек, теіз, таудан бұлақ, дария аққан.
Бітіріп алты күнде құдіретімен,
Қалдырмай тамамдаған бір сағаттан.
Аспан, жер – жаралғаның есебі жок,
Бейөлшеу аргы жағы Әлімсактант [4, 16], –

деп өрнектей отырып, ғалам жаратылысының алты күнде тәмам болғанын баяндаған. Бұл туралы Құран сүрелерінде: «Расында көктеген мен жерді және екі арасындағы нәрселерді алты

кунде жараттық, шаршамадық. (Қаф сүресі, 38 аят); «Күдіксіз Раббыларың сондай Алла, көктеген мен жерді алты күнде жаратқан. Соңан кейін ғарышыны менгерген. Бірін-бірі қуалап, күндізді бүркеген түнді және күн мен айды, жұлдыздарды да әміріне бағындырған. Сақ болындар! Жарату мен бүйрық беру Оған тән. Өте жоғары Алла, бүкіл әлемнің Раббы. (Ағраф сүресі, 54 аят) деп баяндалған нақтылы аяттар бар.

Галамның тұңғылық сырын өз шығармаларында терен түсіндіріп, Жаратушы Иеміздің дүниені мінсіз өрнектегенін Мәшіұр Жұсіп қаламынан туған жырларда да терен баяндалады.

Құдіретпен он сегіз мың ғалам болды,
Бәрі – қабық, маңызы адам болды.
Құдайдың құдайлықпен қылған ісі,
Жаралып алты күнде тәмәм болды [2, 34-35] –

деп өз оқырманың дін исламның тарихымен сусыннаткан әулие ақын Мәшіұр Жұсіп Алла Тағаланың жұмадан басқа әр күнгі ғибратьына мән берген.

Ақын-жыраулар жаратылыстың сырын жамағатқа жалаң баяндаған қана қоймай, одан үлгі алуға, ой туюғе үндейді. Себебі, Алланың әр күні, әр сәті, әр сағаты ғибратқа толы. Алла – сүйген құлышының жүргегінде. Оқырманың тіршіліктің тылсым сырынан ғибрат алуға шақырған ақынның бірі – Шаһкөрім қажы ғалам мен адамды тұтастықта қарастырып, адам ақиқатты іздеу арқылы ғана өзінің бастапқы болмысын сақтай алады деген тұжырым жасайды. Ақын:

Күннен неге түсіп түр мұнша жарық,
Сегіз минут, шерікте жерге барып.
Әншайін құр жарқырап түрып алмай,
Жылыштық нұрмен бірге жүр козгалып.
Бұл дүние жылуы жок нұрсыз болса,
Әлемнен кім жүре алар пайдаланып?
Дүние атаулы теп-тегіс мөлдір болса,
Көлеңке орныгады қайда барып?
Барша әлем тапжылмай түрып қалса,
Бола ма уақыт деген өлшее салып?
Мақсат, тәртіп керексіз тозаны жок,
Тексермей неге отырмыз мұны ойланып? [5, 274], –

деп өз оқырманың жаратылған жанды – жансыз заттың әрқайсысынан тәлім алуға шақырады.

Адам тәнінің негізі – топырақ. Дүниедегі бар нәрсенің межелі мерзімі жеткенде аяқталуы – тіршіліктің айнымас заңы. Олай болса, топырақтан жаралған адамның тәні дүниеден озғаннан кейін құтты мекені – топыраққа қайтуы да ұлы заңдылық. «Адамның рухани кемелденуі «топырақ» халінен басталып, Тәнірге қарай жол

тартады. Ясаудің хикметтерінде «топырақ бол» деп адамға жи ескертілуінің сыры осында болса керек» [6,41].

Касиетті Кітапта құллі ғалам адам баласының жаратылысымен тұтастықта қарастырылады. Сәжде сүресінің аяттарында: «Ол сондай Алла, әр нәрсенің жаратылысын көркемдестіреді. Адам баласын жаратуды балшықтан бастайды» (7); «Сосын оның нәсілін бір жайсыз судың негізінен жаратты» (8); «Сосын оны бейнелеп, ішіне өз рухын үрледі. Сондай-ақ сендерге есту, көру және түсіну қабілетін берді. Аз шүкір етесіндер» (9) делінген. Алладан келген осы аяттарды алқалаған әлеуметтік алдында тарқатқан даңқты шайырлардың бірі Омар Шораяқұлы:

Болғасын әмір парман Жаппар һақтан,
Адамды жаратыпты топырақтан.
Тибеттің Мекке менен арасында
Үстіне жауып жаңбыр қырық жыл жатқан [7, 53], –

деп жыр жодрагымен кестелейді. Адамның топырактан жаралу оқигасы қоңтеген сөз зергерлерінің шығармаларына арқау болғанымен, Омар ақын секілді сол оқиганың Құран аяттары мен «Кисса сүләнбияда» баяндалғанындай нақты қай жерде, қалай болғандығын ашып көрсету жағы сирек кездеседі. Ақын бұл жолдарда Адам сұлбасының жаңбыр жауып кепкеннен кейінгі саз балшықтан жасалғанына ерекше мән береді. Яғни, шайырдың Хыжыр сүресіндегі «Расында адамды бейнеленген қара балшықтың сыңғырлап құргаганынан жараттық» (26) деген аятты тәспірлегені анық.

Дін тарихына терең үzlіп, адам баласының ізгі амалдарын исламнан іздең Адам жаратылысынан тұсіндірғен «Халық болды барша адам осы төрттен» атты толғауындағы жыр жолдары да жоғарыдағы аяттардың тәспірі бола-ры анық:

«Адамның негізі төртеу: – деп сойлейді,
Жел, топырақ және, – дейді, – от пен судан».
Халық болды барша адам осы төрттен,
Болінді төрт есімімен макұлық аттан.
Жаралды Кеп пен Нұннан мұнша ғалам,
Байлаусыз, я тіреусіз Жер мен Аспан.
Бұл дүния алты күнде болды тәмам [8, 65-66]...»

Алланың әміріне, оның Адамзат баласын жаратуына Ибіліс қана қарсылық танытты. Өзі де көп жаратылыстың бірі екенін ұмытып менменсіген ібіліс адамзат нәсілінің жаратылысына қарсылық танытқан болатын. Ол сол

үшін де адам баласын киямет күніне дейін тұра жолдан адастыруды мақсат етті. Ибілістің Алла әміріне тәкәппарлықпен мойынсұнбауын Қарасақал Ерімбет шайыр:

Әзәзіл ол уақытта ғалым еді,
Суретін от пен судан салып еді.
Сафиді топырақтан жаратқанда
«Адамнан абзал мен деп!» – деп шанып еді.
Дәріс айтқан «Жер мен Қөкке ұстазбын!» деп
Сөзіне періштелер нанып еді.
«Адамнан артықпын!» деп сәжде қылмай,
Пәлеге өз қимылынан қалып еді [8, 63-64], –

деп баян етеді.

Раббымыз адамзат баласын жаратпақ болғанда періштелердің аландаушылық білдіргені Құран аяттарында баяндалған. Құнәдан пәк жаратылыс иелерінің жаңа жаратылысқа қарсылық танытуы әлбette тәкәппарлықтан туған талас емес еді. Олар Адам жаратылысын өздеріне берілген шектеулі таныммен ғана таразылаған болатын. Ғалам Иесінің алдында райларынан қайтып, Оның құдіретіне бас иген періштелер қауымы туралы Бақара сүресінде: «(Мұхаммед ғ.с.) сол уақытта Раббың періштелерге: «Эрине, мен жерде бір орынbasар жаратамын!» – деген еді. (Періштелер): «Онда бұзақылық істен, қан төгетін біреу жаратасың ба? Негізінен біз Сені дәріптеп, мактау мен пәктаудамыз» деді. Алла: «Мен сендердің білмегендерінді жақсы білемін!» – деді. (Алла Адамды топырақтан жаратып, оған жан салды). (30 аят); «Алла Адам(ғ.с.)ға біртұтас атауларды үйретті де соナン соң оларды періштелерге көрсетіп: «Айтқандарың рас болса, Маган осы нәрселердің аттарын айттып беріңдер» деді. (31 аят); «Періштелер: «Сен пәксің! Біздің, Сенің үйреткеніңен басқа білеріміз жок. Эрине, Сен толық білуші, өте данасың» деді. (32 аят)» делінген. Жаратылыс заңының тылсым құдіретін толғаган Базар жырау да періштелер қауымының Алла әміріне мойынсұнып, Адам Атага сәжде қылғанын:

Атамыз Адам пайғамбар
Он сегіз мың әлемнің
Абзали болып жаралған.
Ұлықтығы мүншама –
Құдайым әмір еткен соң,
Періште құллі қамалған [9, 200], –

деп жырға қосқан болатын. Адам осылайша Алла Тағаланың қалауымен басқа жаратылыстардың ешқайсысына бүйірмаған ұлы нығметке ие болды.

Алла Тағаланың шексіз құдіретіне махаббатын өзінің жыр-толғаулары арқылы жеткізген Кердери Эбубекір де жоқтан бар жасаушы Иесіне деген өз іңкөрлігін төмендегіше төгілтеді:

Әуелі, Алла, жараттың
Топырактан халық етіп.
Шығардың бізді жарықта
Қараңғыдан жарық етіп,
Жеті мүші жан беріп
Оны бізге көрік етіп.
Біреу – жігіт, біреу – жас,
Біреудің карт етіп.
Біреу – ауру, біреу – сая,
Біреу – жарлы, біреу – бай,
Біреудің жаһанда
Мал-дәүлетке қарық етіп [3, 373].

Кердери Эбубекір түйгөн ой Алла Тағаланың адамзат баласын түрлі жағдайда сынауымен байланысты өрілген. Ақын пайымдауында әр адам өзіне жазылған тағдырға тәубе етуі тиіс. Себебі, тәубе мен қанағат – пендениң ең ізгі ниеттерінен туады.

Ақын-жыраулар поэзиясында адам баласының жаратылу оқиғасы баяндалғанмен, оған рухтың берілу оқиғасын жырға қосқан ақындар сирек. Бұл ғибрат Орынбай Бертағыұлының өлеңдерінде көркем оймен, терен таныммен кестеленген. Ол өз өлеңдерінде көп шайырлар мән бере бермеген Ұлы Нығметті терен зерделей отырып, топырактан жаралған Адам сұлбасына үрленген рухты ойлы сөзben өрнектей түседі:

Көзіне жан кірген соң өзін көрді,
Топырактан жаралған жүзін көрді.

Не нәрседен жаралған асылын танысын деп,
Бір құдай сол жерде адамға ақыл берді.
Көзден соң мұрынға жан кіріпті,
Жыбырлап сонда мұрын түшкіріпті.
Тіліне жан кіргенде хамит айтып,
«Элхамдылеллай» деп тіріліпті [1, 31].

Адамның Аллаға деген кіршікіз махаббаты гана жаратылысты жандандырады. Себебі, Адам – Алланың ұлы махаббатпен жаратқан туындысы. Адамның адамды Алла үшін суюінің өзі – хикмет. Ол бұл ретте «құмарлықтан» көтеріліп, жан сарайын Жаратқанның пендесіне сыйлаған сезіммен нұрландырады. Ал, құмарлық адамнан басқа барлық тіршілік иелеріне тән. Олардың тіршіліктегі миссиясы – көбею, ұрпақ жалғастыру, тамағын табу ғана. Бұл ретте хакім Абайдың «ғашықтық, құмарлықпен ол екі жол» деп айқындал берген қағидасы еске түседі. Ғұлама Ұлы Иеміздің жаратылысының қайтарымы тек Оған деген шексіз махаббатпен ғана өлшенетінін алға тартқан. Даны Абайдың:

Махаббатпен жаратқан адамзатты,
Сен де сүй ол Алланы жаннан тәтті.
Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп,
Және хақ жолы осы деп әділледті [10, 112], –

деген тұңғылғыңды да осында жатыр.

Сөз түйіні дүние жаратылысының Ұлы Мақсатын ақын-жыраулар ислам дінінің тұнық қайнарымен сузыннатты деген тұжырым жасатады. Олар бұл ретте нақты Құран аяттарына, Алланың соңғы елшісі Мұхаммед (ғ.с.) пайғамбарымыздың хадистеріне және ислам ғұламаларының еңбектеріне сүйенді.

Әдебиеттер

- 1 Ахатұлы Н. Орынбай ақынның әдеби мұрасы. – Алматы: Білім академиясының баспа кабинеті, 2001. – 299 б.
- 2 Көпейұлы М. Шығармалар жинағы. – Т. 1. – Алматы: Алаш, 2003. – 504 б.
- 3 Жеті ғасыр жырлайды. – Т. 1. – Алматы: Жазушы, 2004. – 400 б.
- 4 Нұртуған. Қәнеки, тілім, сөйлеші. – Алматы: Ғылым, 1992. – 223 б.
- 5 Шаһқарім. Жол табалық ақылмен. – Алматы: Халықаралық «Абай» клубы, 2006. – 704 б.
- 6 Қазақ халқының философиялық мұрасы. – Т. 4. – Аударма, 2005. – 504 б.
- 7 Шораяқов О. Сөйле, тілім, жошылып. – Алматы: Рауан, 1995. – 301 б.
- 8 Қарасақал Е. Ұлағат сөзім ұрпаққа. – Астана: Фолиант, 2009. – 408 б.
- 9 Базар жырау. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1986. – 200 б.
- 10 Абай. Қалың елім, казагым... – Алматы: Атамұра, 2002. – 212 б.

References

- 1 Ahatuli' N. Ori'nbay aq'i'mni'ng a'debi" murasi'. – Almati': Bilim akademi"yasi'ni'ng baspa kabi"neti, 2001. – 299 b.
 - 2 Ko'peyuli' M. Shi'gharmalar ji"naghi'. – T. 1. – Almati': Alash, 2003. – 504 b.
 - 3 Jeti ghasi'r ji'rlaydi'. – T. 1. – Almati': Jazwshi', 2004. – 400 b.
 - 4 Nurtwghan. Ka'neki", tilim, so'yleshi. – Almati': Ghi'li'm, 1992. – 223 b.
 - 5 Shaxka'rim. Jol tabali'q aqi'lmen. – Almati': Hali'qarali'q «Abay» klwb'i, 2006. – 704 b.
 - 6 Qazaq halqi'ni'ng fi"losofi"yali'q murasi'. – T. 4. – Awdarma, 2005. – 504 b.
 - 7 Shorayaqov O. So'yle, tilim, joshi'li'p. – Almati': Rawan, 1995. – 301 b.
 - 8 Qarasaqal E. Ulaghat so'zim urpaqqqa. – Astana: Foli"ant, 2009. – 408 b.
 - 9 Bazar ji'raw. Shi'gharmalari'. – Almati': Jazwshi', 1986. – 200 b.
 - 10 Abay. Qali'ng elim, qazaghi'm... – Almati': Atamura, 2002. – 212 b.